

Problém fonologie chetitských okluziv z pohledu současné lingvistiky

Posudek oponenta disertační práce

Pan Rychtařík se rozhodl věnovat svou disertaci aplikaci toho, jak řeší současná fonologie distinktivní roli různých typů účasti hlasivek při artikulaci konsonantů, na problém fonologické interpretace chetitských okluziv. Tento ambiciózní úkol ho přivedl k práci, v níž většinu zabírá právě charakteristika vybraných fonologických přístupů a jejich řešení problému a věcí třeba i volně souvisejících. Na vlastní aplikaci na chetitštinu pak muselo nutně zbýt méně místa (cca 10% rozsahu).

Pozornost autora je skutečně soustředěna na, jak říká, „laryngální rysy“, tj. na fonologicky relevantní prvky fonémů, které vznikají činností hlasivek. Přehled fonologického hodnocení těchto rysů – znělosti/ neznělosti, aspirovanosti/neaspirovanosti (autor volí termín otevřenost/zavřenost; mohly by vysvětlit, co jej k těmto termínům vedlo, když tradičně je „otevřenost“ uplatňována – jinak definována a chápána – jako fonologicky relevantní v mnoha jazycích u vokálů). V přijetí existence těchto rysů a jejich fonetických korelátů se sledované teorie shodují, nikoli však v jejich počtu a hierarchii. V jednotlivých konceptech je někde chápou jako privativní, zatímco jindy se privativnost v pojetí a zobrazení neakcentuje a mluví se přítomnosti – nepřítomnosti např. znělosti. Podle mne jde spíše o zobrazení než o podstavu věci, koncepty však díky tomu nemusejí operovat s příznakovostí a nepříznakovostí jednotlivých fonémů, což se jeví jako výhodné; podobně se nemusejí omezovat na dvojčlenné opozice, i když v modelech stejně objevují. Autor vhodně ukazuje rozdíl v hodnocení jednotlivých rysů u skupin konsonantů, samozřejmě se zaměřením na okluzivy; podobný pohled na frikativy je totiž, jak ukazuje na jiném místě, vzácný. Dotčeny jsou i sonory.

Výklad se v práci nevyhýbá informaci o fonetické reprezentaci „laryngálních rysů“ při realizaci jednotlivých alofonů. Zde jsou již patrné problémy vyplývající z velkého objemu sledovaných prací, v nichž však ani tak neexistuje (a ani nemůže existovat) relevantní popis všech jazyků. Autor je si dobře vědom, že nelze v předložené práci řešit ani otázku toho, co je – není samostatný jazyk, a nadto – jak připomíná, i toho, že to, co se udává pro reprezentativní zvukovou podobu jazyka (ale má ji každý dotčený jazyk?) nemusí platit po

jeho substandard nebo pro dialekty. Ty, jak je také patrné i z autorova výkladu, jsou pokud jde o realizaci popsány náhodně a zdá se, že ne vždy stejně přesnými metodami.

Za podstatný a pro svou práci inspirující volí autor přístup, který nazývá „laryngální realismus“. Není však přesvědčivě vyloženo, čím se jednotlivé přístupy připomenuté v předcházející části práce shodují a liší a proč je dáována tomuto přístupu přednost. Jistou informací o tom přehledně podává až část závěru (necelé 2 stránky). Je to však zřejmě teorie nejkompaktnější, protože se v ní počítá s více opozicemi založenými na glottální funkci, než je tradičně zvykem, přičemž se v konkrétním jazyce (skupině jazyků) uplatňuje jen část.

Z opozic se, jak autor na základě literatury ukazuje, jeví jako poněkud problematická opozice fortis/lenis. Stránky 40-91 rukopisu se věnují této opozici, dokonce i velmi detailně, zejména pokud jde o popis realizace alofonů. Vedle jazyků, u nichž lze předpokládat jistou historickou kontinuitu se slíbenou chetitštinou, se tu objevuje desetistránkový výklad o rysu fortis v korejské fonologii, což se mi zdá vzhledem k zaměření práce nadbytečné. Je sice pravda, že pro rekonstrukci jazyků se předpokládá, že do ní nelze zavádět zvukové prvky, které by neexistovaly v žádném dnes existujícím jazyku, na druhé straně jsou však možnosti artikulačního ústrojí přinejmenším nespočetné a je dokonce otázkou, zda obvykle připomínaná percepční relevantnost toho, co může být fonologicky využito, má nějaké limity kromě mezí sluchového pole. Kromě toho se mi zdá, že termíny jsou někdy chápány spíše jako popisné, což nemohu pokládat za rozumné. Celkově autor ukazuje problematičnost sledované opozice obecně i v konkrétních případech. Jeho připomenutí, že rys není soustředěn pokud jde o artikulaci jen do hlasivek (45-52), však nepřináší nic nového – omezení popisu artikulace na některý orgán je spíše věcí konvence toho popisu, jinak je artikulace daleko složitější a rozprostírá se i na artikulační ústrojí jako celek; jen jí takto složitě nelze (kromě velmi speciálních studií) popisovat.

Závěrečná, 3. část se soustřeďuje na možnosti popisu fonologické opozice chetitských okluziv. I v této kapitole musí být přítomen úvod, který - opět velmi obsáhle - ukazuje na základě sekundární literatury vybrané obecné věci. Velký prostor se tu dostává analýze afrikát a jejich fonologickému statutu, i když se mi tato pozornost nezdá být pro řešené téma adekvátní, podobně jako přehled možných procesů lenizace. Je konečně také otázkou, proč se 13 stránek věnuje germánskému prvnímu a třetímu posunu (druhý není zmíněn), když pod chetitštinou ke germánským jazykům je dosti daleko. Na vlastní řešení slíbeného úkolu tak zbyla podkapitola 3.6, kde se musí příjemci, který se chetitštinou nezabývá, především dostat informace o tom, jak vypadá její zápis, to jediné, co z chetitštiny zbylo. Důležité místo tu má

upozornění na analogie v popisu chetitštiny a jiných indoevropských prajazyků, z části známých také jen z minima doložených psaných textů a jinak spíše rekonstruovaných. Sama chetitština je nutně na okraji. Máme v ní jazyk, jehož zvuková podoba je velkou neznámou, jehož psané zápisy užívaly písma převzatého z jiných jazyků, byly psané možná cizími písaři a ne Chetity, tj. lidmi, kteří interpretovali slyšené zvuky podle svého fonologického vnímání, a navíc zápisy, jejichž fonologická věrnost ani nemusela být nijak velká, ale přesto mohly dobře sloužit (analogii této situace najdeme v mnoha jazycích s doloženou historií vč. češtiny). Pro takový jazyk je vytváření obrazu fonologického systému abstrakcí, jež získává pravdivost vnitřní kompatibilitou, nikoli neexistující zvukovou realitou, s níž (bohužel – bohudík) autorem zvolené teorie počítají.

Zaměření jednotlivých částí práce i proporcím výkladu odpovídá i závěr, který shrnuje poznatky včetně odkazů na některou sekundární literaturu. Podobně jsou koncipovány i teze. Předložená disertační práce je značně náročná pro percepci. Její tvorba byla zřejmě náročná i pro autora, a to nejen pro množství literatury, které pro ni prošel a ve výběru zpracoval (soupis čítá 243 prací, z toho 242 psaných anglicky – doufám, že jsem počítala správně), ale i proto, že je psána česky: to nutilo autora vyčtené myšlenky skutečně přijímat a interpretovat (nemohl se skrýt za citace a parafráze), na druhé straně však kladlo i nárok na volbu terminologie, a dokonce i na její tvorbu. Ne vždy se mi zdá šťastná, čeština by odlišila autorem zavedený termín „laryngální fonologie“ od „fonologické interpretace/funkce artikulace probíhající v larynxu“, podobně „laryngální realismus“, také „berberská filologie“ (s. 50) je myslím filologické zkoumání berberštiny, nikoli filologie pěstovaná Berbery. Nemí mi jasné, co je „templatický přístup“ a „distribuční templát“ (s. 74, 75), možná však mám po ruce méně propracované lingvistické slovníky. Ale to vše lze vysvětlit. V případě otištění by bylo dobré pohlídat interpunkci. Asi by však stejně byla zvolena angličtina, víme, jak málo mohou být přijímány práce psané „malými jazyky“, byť velmi podnětné. Na druhé straně jen psaní některých textů i v češtině může napomoci tomu, aby se z rozvinutého jazyka, jakým čeština je, nestal jazyk funkčně omezený.

Celkově práce splňuje všechny nároky na disertaci, i když se s titulem (a možná i s prvotní představou autora i školitele) spíše rozchází. Je startem k dalšímu zkoumání, je inspirací, hledáním cest a možností. I to je smyslem disertací, které jsou začátkem autorovy odborné dráhy.

25. dubna 2008

Prof. Dr. Marie Krčmová, CSc., FF MU Brno